

**Krása spasí svet. K prameňom estetiky v náboženskej filozofii
Vladimira S. Soloviova¹**

**Beauty Will Save the World. Towards the Sources of Aesthetics
in the Religious Philosophy of Vladimir S. Soloviev**

JÁN DOLNÝ

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, v.v.i.

Abstract:

The essay traces the idea of beauty in the life and work of Vladimir S. Soloviev, the Russian religious philosopher, from his mystical experience of Sophia the Divine Wisdom and the place of beauty in his philosophical system. It attempts, furthermore, to illumine the biblical inspiration in Soloviev's own interpretation of his mystical experience and his philosophical reflection on beauty.

Keywords: V. S. Soloviev, philosophy, Sophia, beauty

Úvod

„Krása spasí svet.“ Tento známy výrok v jednom z románov spisovateľa Fiodora M. Dostojevského² bol obľúbeným citátom filozofa Vladimira Sergejeviča Soloviova.³ Vystihuje duchovnú, intelektuálnu a umeleckú blízkosť dvoch ruských

¹ Štúdia je výstupom riešenia projektu VEGA 2/0015/22 „Recepcia biblickej rodinnej terminológie a motívov v slovanskom kultúrnom prostredí“.

² Fiodor M. DOSTOJEVSKIJ, *Idiot* (Bratislava: Ikar, 2012).

³ Meno Соловьёв sa v rôznych európskych jazykoch prepisuje do latinky rozličným spôsobom (napr. Solov'ëv, Soloviev, Solovyov). Podľa *Pravidiel slovenského pravopisu* sa v texte článku používa tvar „Soloviov“ a v anglickom prepise najzaužívanejšia forma „Soloviev“. V odkazoch na cudzojazyčné preklady v poznámkach pod čiarou sú zachované ich odlišné transkripcie.

géniov, osvetľujú ich osobné priateľstvo a vzájomný vplyv.⁴ Soloviov sa často označuje za filozofa jednoty (alebo „všejednoty“⁵, ako to vyjadruje jeho obľúbená filozofická kategória); rovnako dobre ho však možno nazvať aj filozofom krásy. Kategória krásy, inšpirovaná osobnou mystickou skúsenosťou a interpretovaná v svetle kresťanskej viery a filozofie, je totiž hlavnou osou celej Soloviovej filozofickej vízie.

Vladimir Soloviov (1853 – 1900) patrí k nadčasovým autorom, ktorých osobnosť a dielo si zasluhuje ustavičný záujem a štúdium. Nikolaj Losskij vo svojich *Dejinách ruskej filozofie* charakterizoval Soloviova ako „prvého, kto vytvoril originálny ruský filozofický systém a položil základy celej ruskej náboženskej a filozofickej školy, ktorá stále rastie a sa rozvíja“⁶ a Hans Urs von Balthasar ho dokonca kladol v umení filozofickej syntézy na druhé miesto po Tomášovi Akvinskóm.⁷

Vladimir bol mimoriadne nadané dieťa mimoriadne nadaného otca Sergeja M. Soloviova (1820-1879), ruského historika, autora monumentálnej edície *Dejiny Ruska od najstarších čias*. Veľkú erudíciu, historický prehľad a ucelený filozofický pohľad na vývin moderného západného myslenia prezentoval už ako dvadsaťjedenročný pri obhajobe magisterskej dizertácie s názvom *Kríza západnej filozofie: proti pozitivistom* (1874). Medzi jeho najznámejšie diela patria knihy *Filozofické základy celostného poznania* (1877), *Kritika abstraktných princípov* (1880), *Rusko a univerzálna cirkev* (1889), *Ospravedlnenie dobra* (1896) a *Tri rozhovory* (1900).

Soloviova už v detských rokoch zásadne ovplyvnila záhadná skúsenosť, ktorú na sklonku života v básni *Tri stretnutia* opísal ako mystické zjavenie Sofie – personifikovanej Božej múdrosti vo forme ideálnej ženskej krásy. Napriek tomu, že ide o neobvyklú skúsenosť, medzi komentátormi a životopiscami panuje konsenzus, že ide o autentickú skutočnosť, ak nie v inom tak aspoň v tom zmysle, že ju za autentickú pokladal samotný Soloviov. Mystický zážitok Sofie ponúka kľúč,

⁴ Porov. Lukáš SEKERÁK, Dostojevskij a Soloviov: Legenda o Veľkom inkvizítorovi. In: *Verba Theologica*, roč. XVI, č. 2/2017, s. 47-58.

⁵ V hesle ruskej encyklopédie, na ktorej Soloviov spolupracoval, charakterizoval všejednotu ako vzťah jediného princípu ku všetkému v pozitívnom zmysle (na rozdiel od abstraktného pojmu bytia, odvodeného negatívne, odstránením všetkých aspektov iného bytia): „vzťah všeobjímajúceho duchovno-organického celku k živým členom a prvkom v ňom.“ Pozri *Собрание сочинений Владимира Сергеевича Соловьёва* (Брюссел: Жизнь с Богом, 1966) X:231. Ak citácia neuvádza slovenské vydanie, v texte používam vlastný preklad.

⁶ Николай Онуфриевич ЛОССКИЙ, История русской философии (Санкт-Петербург: Академический проект, 2007), 174. V texte používam vlastné preklady z cudzích jazykov. K najznámejším predstaviteľom školy moderného ruského náboženského myslenia, o ktorej sa zmieňuje Losskij, patria Vasilij Rozanov (1856-1919), Pavel A. Florenskij (1882-1937) a exiloví autori Lev I. Šestov (1866-1938), Sergej N. Bulgakov (1971-1944), Nikolaj A. Berďajev (1874-1948), Nikolaj N. Afanasiev (1893-1966) i samotný Nikolaj O. Losskij (1870-1965).

⁷ Hans Urs von BALTHASAR, „Soloviev“ in *The Glory of the Lord: A Theological Aesthetics*. Volume 3, Studies in Theological Styles: Lay Styles (San Francisco: Ignatius Press, 2004), 279-352; na str. 284.

bez ktorého prakticky nie je možné porozumieť ani jeho dielo, ani jeho životný príbeh.⁸

Ako opísal Soloviov svoj mystický zážitok v básni *Tri stretnutia*? Podľa tohto textu to bola skúsenosť vytrženia alebo extázy z nadpozemskej krásy. Kľúčová časť sa nachádza vo veršoch:

Čo je, čo bolo a čo má prísť vo večnosti
Všetko som objímal v uprenom pohľade
Tyrkysové more a rieky podo mnou
Vzdialený les a zasnežené vrcholce hôr
Videl som to všetko a všetko bolo v jednote
V jednom obraze ženskej krásy...⁹

Mystická skúsenosť krásy bola pre Soloviova zároveň skúsenosťou dokonalej harmónie, alebo jednoty. V tomto zážitku sa tak spájajú dve nosné témy filozofického diela ruského filozofa: téma jednoty a téma krásy.

Je dôležité podotknúť, že personifikovaná Božia múdrosť má bohatú tradíciu v náboženskom myslení. V starozákonnej knihe Prísloví je opísaná v ženskom rode ako tá, ktorá bola prítomná pri stvorení sveta, hrala sa pri nohách Stvoriteľa a tajomne usmerňovala vznik všetkého (porov. Prís 8). V biblickej knihe Múdrosti siaha, resp. spája konce zeme a všetko preniká (porov Múd 8). Aj v týchto biblických textov sa teda v tajomnej postave Božej múdrosti spája téma jednoty a krásy.

Mystická skúsenosť Božej múdrosti pomáha okrem iného vysvetliť mimoriadnu urgenciu, ba až prorocké zanietenie, ktoré je prítomné v Soloviovoých dielach. Soloviov vehementne nástojil na zmene sveta v niečo lepšie, krajšie a usporiadanejšie. Zdá sa, že vo svojom mystickom zážitku postrehol svet v podobe, akú by mohol mať v plnosti svojej krásy a jednoty. Vízia zdokonaleného sveta, zdokonalených ľudí, sprevádza jeho život ako jasná hviezda a spolu s touto víziou jej neznesiteľný kontrast s podobou súčasného sveta plného rozporov, utrpenia, ošklivosti a zla. Soloviov akoby dôveroval omnoho viac realite sveta, ktorý zažil pri dotyku Božej múdrosti, ako terajšiemu stavu skutočnosti.

⁸ Pozri editorkinu esej "Who is Solovyov and What is Sophia?" v antológii Soloviovoých sofiologických textov publikovaných v Judith Deutsch KORNBLATT (ed.), *Divine Sophia: The Wisdom Writings of Vladimir Solovyov* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2009), 1-97. Pozri tiež Michel GRABAR, "Les rencontres avec la Sophia: Une expérience érotique et mystique de Vladimir Solov'ëv", esej publikovaná vo Wil van der BERCKEN, Manon de COURTEN and Evert van der ZWEERDE (eds.), *Vladimir Solov'ëv: Reconciler and Polemicist. Easter Christian Studies 2: Selected Papers of the 1998 International Vladimir Solov'ëv Conference held at the University of Nijmegen, Netherlands* (Leuven: Peeters, 2000), 107-118.

⁹ *Собрание сочинений Владимира Сергеевича Соловьёва* XII:80-85.

Imperatív premeny sveta je dobre načrtnutý v Soloviovej vtipnej polo-autobiografickej poviedke *Na úsvite hmlistej mladosti*. V nej sa v spomienkach vracia do študentských čias a opisuje rozhovor s istým medicom inklinujúcim k anarchizmu:

Úplne sme sa zhodli, že to, čo existuje, by malo byť čo najskôr zničené. On si však myslel, že po tomto zničení príde pozemský raj, kde nebudú žiadni chudobní, hlúpi a zlomyseľní ľudia a celé ľudstvo začne rovnako využívať všetky fyzické a duševné výhody v nespočetných falangách, ktoré pokryjú zem. Ja však som so zaničením tvrdil, že jeho názor nie je dosť radikálny, že nielen zem, ale celý vesmír musí byť radikálne zničený, že ak potom bude nejaký život, bude to úplne iný život, život skutočný, čisto transcendentálny. On bol radikálny naturalista, ja som bol radikálny metafyzik.¹⁰

S nádychom irónie sa Soloviov v tomto texte pozerá na svoj radikálne metafyzické názory z mladosti. Predstava metafyzickej revolúcie postupom času v jeho myslení nahradila predstava metafyzickej evolúcie alebo vývinu. Tým sa dostávame k jadrú jeho filozofickej, či eschatologickej koncepcie jednoty a krásy.

Balthasar túto koncepciu charakterizuje týmito slovami:

Postupné eschatologické stelesnenie božskej idey vo svetskej realite; alebo pečať neobmedzenej plnosti a určenia Boha do priepasti kozmického potenciálu. ...Týmto spôsobom je jasne stanovený celkový zmysel vývinu sveta pre budúcnosť: rozvoj ľudstva a celku sveta do vesmírneho Kristovho tela, uskutočnenie eschatologického vzťahu vzájomnosti medzi vteleným Slovom a Sofiou, ktorá prostredníctvom Slova prijíma svoje konečné stelesnenie ako Jeho Telo a Jeho Nevesta.¹¹

Inými slovami, Soloviova filozoficko-estetická vízia sveta sa stala víziou eschatologickou. Krása v jeho chápaní nie je povrchný atribút reality ani utópia, ale konkrétny ideál, ktorý sa má postupným historickým procesom vteliť do aktuálnej neplnohodnotnej či fragmentovanej skutočnosti.

Je potrebné zdôrazniť, že ideál krásy v Soloviovom chápaní nebol abstraktný ideál, ale osoba. „Duchovná všejednota nie je [pre Solovia] amorfným prvkom, ani neživou energiou: je to živá a osobná bytosť, či obraz človeka. Je to obraz ženskej krásy.“¹² V Soloviovom hmotnom a duchovnom vesmíre hrá rozhodujúcu úlohu Sofia. Je stelesnením krásy v ľudskej osobe. Sofia reprezentuje krásu

¹⁰ Владимир Сергеевич СОЛОВЬЕВ, На заре туманной юности. Publikované v 3. zväzku Письма Владимира Сергеевича Соловьёва (Санкт-Петербург: Общественная польза, 1911), 283-298, str. 294.

¹¹ BALTHASAR, 283.

¹² Константин МОЧУЛЬСКИЙ, Владимир Соловьёв. Жизнь и учение (YMCA Press, 1951), 19.

stvorenia a tým predstavuje jeho univerzálny jednotiaci princíp. Soloviove myslenie charakterizuje symbióza osobného a univerzálneho, čím sa na jednej strane stal nositeľom tradície katolíckeho myslenia vo vlastnom zmysle slova (καθολικός – univerzálny) a na strane druhej predchodcom personalistickej filozofie 20. storočia. Soloviovu filozofiu všejednoty možno chápať ako koncepciu náboženského univerzalizmu, v ktorej univerzálnosť (reprezentatívnosť) je atribútom toho, čo je najväčšmi a najrýdzejšie osobným.

Soloviova filozofická koncepcia jednoty a krásy je zároveň koncepciou dynamickou a historickou. História je preňho postupným procesom uskutočňovania jednoty a krásy. Soloviov túto syntézu rozvíja v prvej kapitole knihy *Filozofické základy celostného poznania* s podnázvom *O zákone historického vývinu*. Tento zákon poskytol Solovievovmu mysleniu základný metodologický nástroj alebo organizačný princíp, na základe ktorého rozumel dejinám ako neustálemu napredovaniu smerom k jednote ľudstva v láske. Soloviovo filozofický génius azda najväčšmi spočíva v jeho schopnosti kriticky oceniť prakticky každú epistemologickú, morálnu, politickú či vedeckú teóriu z hľadiska jej parciálneho príspevku k pokroku smerom k univerzálnej jednote. Ak ľudstvo malo spoločný cieľ svojej existencie, potom ľudská história predstavovala vývoj smerom k tomuto cieľu. Každú časť je potrebné chápať v kontexte celku. Takisto cieľ individuálnej ľudskej existencie treba vnímať vo svetle univerzálneho cieľa celého ľudstva.¹³

V perspektíve dejín ako procesu smerujúceho k univerzálnej jednote sa Soloviov postupne zblížoval s katolicizmom a stával sa čoraz rozhodnejším kritikom pravoslávneho partikularizmu a ruského nacionalizmu. Láska k národu zohrávala legitímnu úlohu v jeho dejinách pre získavanie sily a postavenia zodpovedajúceho jeho historickému poslaniu v realizácii univerzálneho cieľa ľudstva v univerzálnej jednote. Zlo nacionalizmu podľa Soloviova spočívalo v tendencii povyšovať časť nad celok, prostriedok nad cieľ – dobro národa nad dobro všetkých ľudí. Takáto tendencia bola pre Soloviova prakticky synonymom modlárstva.¹⁴

Ideál ľudskej krásy kontemplovaný v Sofii tak Soloviov premietol do historiko-filozofickej koncepcie univerzálnej teokracie, ktorej zasvätil dôležitú časť svojho života a diela. Zdá sa, že práve v tomto bode sa náboženské predstavy Soloviova a Dostojevského začali rozchádzať. V Dostojevského poslednom románe *Bratia Karamazovci*, v ktorom má Soloviova osobnosť a myslenie silný vplyv, predstavuje Dostojevskij v postave Ivana Karamazova Soloviovo teokratický ideál ako pseudonáboženskú náhradu viery ideológiou podobnou katolicizmu.¹⁵

¹³ Porov. *Собрание сочинений* I:250-290.

¹⁴ Porov. *Собрание сочинений* V:181-244.

¹⁵ Porov. Ján DOLNÝ, „Fiodor Dostoevsky’s Critique of Vladimir Soloviev’s Theocratic Ideal: The Legend of the Grand Inquisitor“, publikované v Peter Juhás, Róbert Lapko and Reinhard

Soloviov však ideál univerzálnej teokracie nechápal ako ideológiu či utópiu, ale konkretizáciu cieľa historického vývinu ľudstva k jednote a kráse. Inými slovami, teokracia je pre Soloviova len konkrétnou podobou vtelenia krásy v ľudských dejinách. Preto kritiku Dostojevského podľa všetkého prijal iba ako nedorozumenie, ktoré mu nebránilo oceniť literárne dielo priateľa po jeho náhlej smrti.

V *Troch rečiach pamiatke Dostojevského* Soloviov kritizuje podobu umeleckého realizmu, ktorý otrocky kopíruje skutočnosť, či dokonca úplne podlieha dobovým náladám a predstavám o živote. V Dostojevského tvorbe vyzdvihuje schopnosť spisovateľa realisticky zobrazit' nielen aktuálne javy ľudského života aj jeho vyšší cieľ a požiadavky. Tým Dostojevskij vo svojich románoch vytváral charakteristické napätie a drámu medzi podobou aktuálnej spoločnosti a jej náboženským ideálom, ktorý je podľa Soloviova stelesnením krásy. Spoločne s Dostojevským prorocky varuje pred plánmi anarchistov, socialistov a iných ideológov, ktorí naivne veria, že lepší svet príde sám od seba, keď budú pozabíjaní všetci protivníci jeho budúceho usporiadania.

S presvedčením o schopnosti krásy vniesť jednotu do súčasného sveta Soloviov charakterizuje poslanie umenia, ako ho podľa neho reprezentoval Dostojevskij:

Ak sa umenie nemá zredukovať na poučenie, ako odvrátiť človeka od zlého života, ale má tento zlý život urobiť lepším, potom tento veľký cieľ nemožno dosiahnuť reprodukováním skutočnosti. Zobrazovať ešte neznamená pretvárať, a kritika ešte nie je náprava. Čisté umenie povznášalo človeka nad zem, unášalo ho do olympských výšav, nové umenie sa vracia na zem s láskou a útrpnosťou, ale nie snád' preto, aby sa pohrúžilo do tmy a zloby pozemského života, lebo nie je potrebné nijaké umenie, lež preto, aby tento život ozdravilo a obnovilo. K tomu je potrebné aby sme sa držali so zemou, aby nám bola blízka, potrebná je láska a útrpnosť k nej, ale potrebné je ešte niečo viac. Keď máme intenzívne pôsobiť na zem, aby sme ju obrátili a pretvorili, treba do nej zapojiť a zaviesť nadpozemské sily. Osamostatnené umenie odlúčené od náboženstva musí s ním vstúpiť do nového slobodného zväzku. Umelci a básnici sa opäť musia stať žrecmi a prorokmi, ale už v inom, ešte významnejšom a vznešenejšom zmysle. Nielen že ich ovládne náboženská idea, ale aj sami ju ovládnu a cieľavedome budú riadiť jej pozemské vteľovanie.¹⁶

Müller (eds.), *Theokratie: Exegetische und wirkungsgeschichtliche Ansätze* (Berlin, Boston: De Gruyter, 2022), 273-280. <https://doi.org/10.1515/9783110686012-014>.

¹⁶ Vladimír Sergejevič SOLOVIOV, *Tri reči pamiatke Dostojevského*. Publikované v Ján KOMOROVSKÝ (ed.) *Vladimír Sergejevič Solovjov a ruská náboženská filozofia* (Michalovce: Spolok sv. Cyrila a Metoda, 2011), 18-33, str. 19-20.

Je dobré všimnúť si, že Soloviov historický proces realizácie krásy označuje teologickou kategóriou vtelenia či stelesnenia náboženskej idey. Krása má tak v Soloviovom chápaní reálnu moc spasiť svet tým, že vnesie do roztrieštenej reality zjednocujúcu silu lásky. Umelci ako Dostojevskij sa v tomto procese stávajú dôležitými nástrojmi postupného uskutočňovania krásy v dejinách.

Soloviov svoje myšlienky o kráse ďalej rozvinul v dvoch spisoch venovaných estetike: *Krása v prírode* a *Všeobecný zmysel umenia*. V prvom z nich, v ktorom citát „Krása spasí svet“ uvádza ako motto, používa pre proces vtelenia krásy analógiu diamantu a lúča svetla:

Diamant, teda kryštalizovaný uhlík, je svojou chemickou stavbou úplne totožný s obyčajným kusom uhlia. [...] Krása diamantu, ktorá nijako nesúvisí s jeho chemickým zložením (lebo to je totožné s nepekným kusom uhlia) zrejme pramení z hry svetelných lúčov jeho kryštálov. To ale znamená, že diamant sám o sebe nie je krásny a že jeho krásu vytvára výhradne lámanie svetla. Svetelný lúč, odrazený nejakým nepekným predmetom, v nás žiadne estetické dojmy nevzbudzuje a keď ho nič neodrazí a nezlomí, nepôsobí vôbec žiadnym dojmom. To znamená, že krásu diamantu nevytvára ani jeho hmotné zloženie, ani lom svetla, ale je dielom ich vzájomného pôsobenia.¹⁷

Spolupôsobenie diamantu a svetla je pre Soloviova analógiou vtelenia krásy ako jednoty dvoch skutočností, ktoré oddelene sú oba časťami nevyžarujúcimi krásu. Soloviov následne v spise uvažuje nad prejavmi krásy v organickom, rastlinnom a živočíšnom svete. Citátni z Darwinovho spisu o evolučnom výbere vyzdvihuje dôležitosť estetického faktoru v procese evolúcie živočíšnych druhov. Potvrďuje tým, že krása je niečo viac ako subjektívny ľudský dojem. Pre Soloviova má krása „univerzálny ontologický základ“; chápe ju ako kozmický princíp prítomný v stvorení, princíp tvorivý a spasiteľný.¹⁸ Tento princíp napokon v prírode nezostáva latentný a nevedomený, pretože v ľudskom vedomí dochádza k účasti a spolupodieľaní sa na uskutočňovaní kozmickej sily krásy.

Soloviov na tento záver nadväzuje spisom *Všeobecný zmysel umenia*. V úvahách o stelesnení krásy nadväzuje naň výrazom *zduchovenie*:

Hmotné bytie môže byť zavedené do mravného poriadku iba skrze svoje presvetlenie, zduchovenie, tzn. iba vo forme krásy. Tak je teda krása

¹⁷ Vladimír SOLOVJOV, *Krása v prírode*. Publikované v Michelina TENACE (ed.), *Úvod do myšlení Vladimíra Solovjova* (Velehrad: Refugium, 2000), 98-148, str. 101, 105-106.

¹⁸ Tamže, str. 147.

potrebná na realizáciu dobra v materiálnom svete, lebo iba ňou sa neblahá tma tohto sveta presvetľuje a prekonáva...¹⁹

Trojité úloha umenia vo všeobecnosti podľa Solovieva spočíva v 1) priamej objektivizácii tých najjemnejších vnútorných definícií vlastnosti živej idey, ktoré nemôže vyjadriť príroda; 2) v zduchovnení prírodnej krásy, a tým 3) v zvečnení jej individuálnych prejavov. To je premena fyzického života na život duchovný, to znamená na taký, ktorý má sám v sebe svoje slovo alebo zjavenie, je schopný bezprostredne sa vyjadrovať navonok, vnútorne pretvárať, zduchovňovať hmotu alebo sa v nej pravdivo stelesňovať, a ktorý je nezávislý od vlády materiálneho procesu, a preto pretrváva večne. Dokonalé stelesnenie tejto duchovnej plnosti v našej realite, uskutočnenie absolútnej krásy v nej alebo vytvorenie vesmírneho duchovného organizmu, to je pre Solovieva najvyššia úloha umenia.²⁰

V Solovievom filozofickom systéme má krása kľúčové miesto ako prejav a prostriedok postupného procesu zjednocovania sveta na božskom princípe. V tomto procese zjednocovania, v ktorom ľudstvo zohráva podstatnú úlohu účasťou na zduchovňovaní reality, je tak krása vyžarovaním božskej jednoty, ktorá premáha roztrieštenosť, zlo a ošklivosť vo svete. Soloviev sa týmto spôsobom prihlasuje k biblickému chápaniu dejín spásy a zároveň sa plne podpisuje pod Dostojevského slová: krása spasí svet.

LITERATÚRA

- BALTHASAR, Hans Urs von. *The Glory of the Lord: A Theological Aesthetics. Vol. 3. Studies in Theological Styles: Lay Styles*. San Francisco: Ignatius Press, 2004.
- BERCKEN, Wil van der, Manon de Courten and Evert van der Zweerde (eds.). *Vladimir Solov'ev: Reconciler and Polemicist. Easter Christian Studies 2: Selected Papers of the 1998 International Vladimir Solov'ev Conference held at the University of Nijmegen, Netherlands*. Leuven: Peeters, 2000.
- DOLNÝ, Ján. „Fiodor Dostoevsky's Critique of Vladimir Soloviev's Theocratic Ideal: The Legend of the Grand Inquisitor“. *Theokratie: Exegetische und wirkungsgeschichtliche Ansätze*. Edited by Peter Juhás, Róbert Lapko and Reinhard Müller, Berlin, Boston: De Gruyter, 2022, 273-280. <https://doi.org/10.1515/9783110686012-014>.
- DOSTOJEVSKIJ, Fiodor M. *Idiot*. Bratislava: Ikar, 2012.
- KOMOROVSKÝ, Ján (ed.). *Vladimír Sergejevič Solovjov a ruská náboženská filozofia*. Michalovce: Spolok sv. Cyrila a Metoda, 2011.

¹⁹ Vladimír SOLOVJOV, *Obecný smysl umění*. Publikované v Tenace, 149-168, str. 152.

²⁰ Porov. tamže, str. 157-158. Porov. Oliver SMITH, *Vladimir Soloviev and the Spiritualization of Matter* (Boston, USA: Academic Studies Press, 2010). <https://doi.org/10.2307/j.ctt1zxsjth>.

KORNBLATT, Judith Deutsch (ed.). *Divine Sophia: The Wisdom Writings of Vladimir Soloviov*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2009.

ЛОССКИЙ, Николай Онуфриевич. *История русской философии*. Санкт-Петербург: : Академический проект, 2007.

МОЧУЛЬСКИЙ, Константин. *Владимир Соловьев. Жизнь и учение*. YMCA Press, 1951.

SEKERÁK, Lukáš. Dostojevskij a Soloviov: Legenda o Veľkom inkvizítorovi. In: *Verba Theologica*, roč. XVI, č. 2/2017, s. 47-58.

SMITH, Oliver. *Vladimir Soloviev and the Spiritualization of Matter*, Boston, USA: Academic Studies Press, 2010. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1zxsjth>.

СОЛОВЬЕВ, Владимир Сергеевич. *Письма Владимира Сергеевича Соловьева*. Том 3. Санкт-Петербург: Общественная польза, 1911.

СОЛОВЬЕВ, Владимир Сергеевич. *Собрание сочинений Владимира Сергеевича Соловьева*. Том. I-XII. Брюссел: Жизнь с Богом, 1966.

TENACE, Michelina (ed.). *Úvod do myšlení Vladimíra Solovjova*. Velehrad: Refugium, 2000.

Ján Dolný, S.T.D.

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, v.v.i.

Dúbravská cesta 9

841 04 Bratislava

jandolny2012@gmail.com